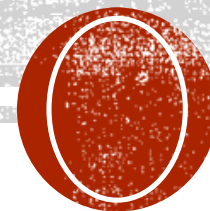

WYKŁAD
Z
PRAWA
PENITENCJARNEGO

Lublin, 25.04.2020 r.

CELE I ZASADY KLASYFIKACJI SKAZANYCH

- W pełni należy podzielić pogląd Z. Lasocik, że „jeśli wykonanie kary ma mieć jakikolwiek sens, to trzeba to zrobić, uwzględniając indywidualne cechy więźnia i warunki społeczne, w których funkcjonuje. Skoro tak to oczekujemy, że kara będzie wykonywana inaczej wobec mężczyzn niż wobec kobiet, inaczej wobec młodszych niż wobec starszych, inaczej wobec skazanych na 2 miesiące, a inaczej wobec skazanych na dożywocie, inaczej wobec pierwszy raz karanych – inaczej wobec recydywistów” (Z. Lasocik, *Funkcjonowanie oddziałów dla tzw. „więźniów niebezpiecznych” w Polsce*, „Archiwum Kryminologii” 2009, t. 31, s. 314);
- Klasyfikacja w koncepcji europejskiej jest rozumiana jako grupowanie skazanych według określonych kryteriów w odpowiednio wyspecjalizowanych zakładach, a w dalszej kolejności podział na grupy w ramach każdego zakładu. Klasyfikacja skazanych, będąca procesem wieloetapowym i ciągłym, polega na podziale ich na grupy, przy uwzględnieniu kryteriów wskazanych w art. 82 k.k.w., przy czym ich wyliczenie nie jest wyczerpujące, na co wskazuje użycie przez ustawodawcę sformułowania „w szczególności” (M. Kuć, M. Gałązka, *Prawo karne wykonawcze*, Warszawa 2009, s. 129–130; S. Paweła, *Prawo karne wykonawcze. Zarys wykładu*, Warszawa 2007, s. 186–187);
- Ustawowe kryteria klasyfikacji zostały wskazane w art. 82 § 2 k.k.w. Katalog ten ma charakter otwarty, w związku z czym w piśmiennictwie wskazywano również na inne kryteria, takie jak obywatelstwo, znajomość języka polskiego, zawód, wykształcenie. Zaznaczano jednak, że możliwość ich uwzględnienia jest ograniczona treścią art. 82 § 1 k.k.w., a więc w konsekwencji inne kryteria mogą zostać przyjęte wówczas, gdy służą spełnieniu chociażby jednemu z celów klasyfikacji wskazanych w tym przepisie.

CELE I ZASADY KLASYFIKACJI SKAZANYCH

- W nauce kryteria klasyfikacji skazanych dzieli się na kryteria materialne (podmiotowe), dotyczące przede wszystkim osobowości skazanego (stopień demoralizacji i zagrożenia społecznego) oraz kryteria formalne, czyli wszystkie pozostałe okoliczności (wskazane w pkt 1–6 i 8 § 2 art. 82 k.k.w.), niewymagające szczególnych ustaleń i badań, które mogą zostać stwierdzone na podstawie stosownych dokumentów (B. Stańdo-Kawecka, *Prawne podstawy resocjalizacji*, Kraków 2000, s. 131);
- S. Ziemiński do kryteriów materialnych zalicza: płeć, wiek, stan zdrowia, rodzaj winy i pobudkę przestępstwa, szczególne właściwości skazanego, poprzednią karalność, stopień demoralizacji i prognozę. Z kolei kryteria formalne obejmowały: rodzaj kary i jej wysokość oraz charakter przestępstwa (S. Ziemiński, *Klasyfikacja skazanych*, Warszawa 1973, s. 53–107).
- Wiek jest najdawniej stosowanym kryterium przedmiotowym, które pozwala z ogółu populacji wyodrębnić z jednej strony grupę ludzi młodych, nie zawsze w pełni ukształtowanych i dojrzałych społecznie, a z drugiej strony cechujących się znacznie większą podatnością na wpływy resocjalizacyjne. Dzięki temu kryterium można też wydzielić skazanych w podeszłym wieku wymagających odpowiedniego leczenia czy też rodzaju pracy. Kryterium uprzedniego odbywania kary ma istotne znaczenie choćby z punktu widzenia art. 85 i 86 k.k.w. Równie doniosłe znaczenie ma kryterium czasu pozostałego do odbycia kary pozbawienia wolności. Jak wskazuje P. Wierzbicki, przesłanka ta może wymagać rozpoczęcia adaptacji skazanego do warunków wolnościowych. Przez demoralizację należy rozumieć odrzucenie podstawowych norm moralnych, natomiast zagrożenie społeczne to efekt skłonności skazanego do popełniania czynów zabronionych (Z. Hołda [w:] Z. Hołda, K. Postulski, *Komentarz...*, 1998, s. 239).

CELE I ZASADY KLASYFIKACJI SKAZANYCH

- W doktrynie wyróżnia się tzw. klasyfikację zewnętrzną, która polega na kierowaniu skazanych do zakładów karnych odpowiedniego typu i rodzaju, oraz klasyfikację wewnętrzną polegającą na rozmieszczeniu skazanych wewnątrz zakładu karnego. Z punktu widzenia realizacji celów kary mówi się o tzw. negatywnej funkcji klasyfikacji, co oznacza zapobieganie szkodliwym wpływom i pogłębianiu procesu demoralizacji, oraz tzw. pozytywnej funkcji klasyfikacji, polegającej na stwarzaniu warunków sprzyjających indywidualnemu postępowaniu ze skazanym (M. Kuć, M. Gałązka, *Prawo karne...*, s. 131; P. Wierzbicki, *Indywidualizacja penitencjarna...*, s. 76).
- Proces klasyfikacji skazanych ma charakter dynamiczny, co oznacza, że tzw. klasyfikacja początkowa może ulec zmianie. W trakcie odbywania kary komisja penitencjarna dokonuje bowiem tzw. reklasyfikacji. Stosownie do § 52 ust. 3 Regulaminu organizacyjno-porządkowego wykonywania kary pozbawienia wolności (Dz.U. 2016.223), decyzję klasyfikacyjną weryfikuje się niezwłocznie po ujawnieniu się nowych okoliczności mających wpływ na klasyfikację, a w szczególności po uzyskaniu wyników badań osobopoznawczych, w tym psychologicznych i psychiatrycznych. Reklasyfikacja jest efektem zmian, jakie zachodzą w zachowaniu i postawach skazanego, jest też środkiem, który wprowadza zmiany w wykonywaniu kary, co stanowi przejaw zasady wolnej progresji (T. Szymanowski [w:] T. Szymanowski, Z. Świda, *Komentarz...*, 1998, s. 177).

CELE I ZASADY KLASYFIKACJI SKAZANYCH

- Wskazane w art. 82 § 3 k.k.w. badania osobopoznawcze spełniają ważny cel diagnostyczny, „stanowiąc podstawę do realizacji zasady indywidualizacji w wykonywaniu kary”. Służą zgromadzeniu informacji o „cechach osobowości skazanego, jego dotychczasowych doświadczeniach, celach i dążeniach życiowych, postawie względem otoczenia” oraz „gotowości do zmiany dotychczasowego stylu życia” (M. Kuć, M. Gałązka, *Prawo karne...*, s. 131–132; por. też L. Tyszkiewicz, *Badania osobopoznawcze w prawie karnym*, Warszawa 1975).
- Badania osobopoznawcze prowadzi się w celu umożliwienia oddziaływań penitencjarnych, a zwłaszcza ustalenia stosunku skazanego do popełnionego przestępstwa, przyczyn i przebiegu wykołajenia społecznego, podatności na projektowane oddziaływania penitencjarne. Polegają one na analizie danych osobowych skazanego, informacji dotyczących jego życia rodzinnego, kontaktów społecznych, stopnia podatności na wpływy podkultury przestępczej, umiejętności przystosowania się do warunków i wymagań zakładu, zachowań wskazujących na możliwość występowania zaburzeń psychicznych albo uzależnienia od alkoholu, względnie środków odurzających lub substancji psychotropowych.

SYSTEMY WYKONYWANIA KARY

- Art. 81 k.k.w. - Karę pozbawienia wolności wykonuje się w systemie: programowanego oddziaływania; terapeutycznym; zwykłym.
- Zgodnie z komentowanym przepisem karę pozbawienia wolności wykonuje się w jednym z trzech systemów. Systemy wykonywania kary oparte są na założeniu, że można skutecznie oddziaływać na osoby pozbawione wolności tylko pod warunkiem, iż pozna się i dotrze do czynników kryminogennych, a następnie, na podstawie postawionej diagnozy, dobierze się odpowiedni system wykonywania kary i środki oddziaływania (A. Nawój-Śleszyński, *Wykonywanie kary pozbawienia wolności w systemie terapeutycznym w świetle zasady indywidualnego oddziaływania*, PWP 2009/64–65, s. 95).
- W systemie programowego oddziaływania karę pozbawienia wolności odbywają skazani młodociani, a także skazani dorośli, którzy po przedstawieniu im projektu programu oddziaływania wyrażają zgodę na współdziałanie w jego opracowaniu i wykonaniu; ponadto również skazani, którzy zostali przeniesieni z systemu terapeutycznego. Jak zauważa A. Nawój-Śleszyński, wprowadzenie systemu programowego oddziaływania było reakcją na kryzys kary pozbawienia wolności, dawny system wykonywania kary nie wyzwalał i nie uczył aktywności własnej, zaradczej, a wręcz przeciwnie, w sytuacji gdy za skazanego decydowali inni, wyzwalał on bezradność i bierność postaw, zwalniał z odpowiedzialności za siebie, w konsekwencji prowadząc do sytuacji, w której więźniowie po długotrwałym okresie niemożności decydowania o swoich sprawach tracili umiejętność radzenia sobie w nowych sytuacjach, w których nie wystarczał więzienny spryt. Generowany w więzieniu syndrom wyuczonej bezradności powodował, że skazani po odzyskaniu wolności, nie potrafiąc sobie poradzić z rzeczywistością, wracali do przestępstwa. System programowego oddziaływania „rodzi nową wizję więzienia – prospołecznego, przygotowującego człowieka do wolności, nie bez jego woli, ale z jego aktywnym udziałem” (A. Nawój, *Wykonywanie kary pozbawienia wolności w systemie programowego oddziaływania*, Łódź 2007, s. 85–95).

SYSTEMY WYKONYWANIA KARY

- W programach oddziaływania ustala się zwłaszcza rodzaje zatrudnienia i nauczania skazanych, ich kontakty przede wszystkim z rodziną i innymi osobami bliskimi, wykorzystywanie czasu wolnego, możliwości wywiązywania się z ciążących na nich obowiązków oraz inne przedsięwzięcia niezbędne do przygotowania skazanych do powrotu do społeczeństwa. Uprawnienia do kierowania skazanego do systemu programowego oddziaływania ma wyłącznie komisja penitencjarna (art. 76 § 1 pkt 2 k.k.w.). Nie może tego uczynić sąd w wyroku, w dyspozycji art. 62 k.k. wskazano bowiem, iż orzekając karę pozbawienia wolności, sąd może – obok rodzaju i typu zakładu karnego, w którym skazany ma odbywać karę – określić jedynie system terapeutyczny. Z wyjątkiem młodocianego czas wykonywania kary pozbawienia wolności w systemie programowego oddziaływania nie jest z góry określany. Skierowanie do tego systemu może też nastąpić w różnych okresach odbywania kary (A. Nawój, *Wykonywanie kary...*, s. 100);
- Cechą charakterystyczną systemu programowego oddziaływania jest wzajemna współpraca kadry wychowawczej realizującej oddziaływanie penitencjarne i skazanego. Praca personelu wychowawczego zmierza do przebudowania osobowości skazanego, a skazany aktywnie współdziała w opracowaniu i realizacji indywidualnego programu oddziaływania, który stanowi podstawę wykonania kary w systemie programowego oddziaływania. Indywidualny program, będący rodzajem kontraktu, polega „na dostosowaniu metod i środków do potrzeb wychowawczych skazanego” (M. Bramska, A. Kurek, D. Schmidt, *System programowego oddziaływania w warunkach zakładu karnego typu zamkniętego* [w:] *Stan i węzłowe problemy więziennictwa*, cz. IV, RPO-MAT 2000/42, s. 87–88; G.B. Szczygieł, *Systemy wykonywania kary pozbawienia wolności* [w:] *Księga jubileuszowa więziennictwa polskiego 1989–2009*, Warszawa 2009, s. 169 i n.).

SYSTEMY WYKONYWANIA KARY

- W systemie terapeutycznym odbywają karę skazani z niepsychotycznymi zaburzeniami psychicznymi, w tym skazani za przestępstwo określone w art. 197–203 k.k., popełnione w związku z zaburzeniami preferencji seksualnych, upośledzeni umysłowo, a także uzależnieni od alkoholu albo innych środków odurzających lub psychotropowych oraz skazani niepełnosprawni fizycznie, wymagający oddziaływania specjalistycznego, zwłaszcza opieki psychologicznej, lekarskiej lub rehabilitacyjnej; ponadto młodociani, a także skazani dorośli, którzy po przedstawieniu im projektu programu oddziaływania wyrażają zgodę na współdziałanie w jego opracowaniu i wykonaniu. Jeżeli przemawiają za tym względy lecznicze i wychowawcze, w systemie terapeutycznym mogą odbywać karę także inni skazani, za ich zgodą. Zwrot normatywny „system terapeutyczny” nie ma definicji ustawowej. W piśmiennictwie wskazuje się, że pojęcie to należy rozumieć szeroko „nie chodzi tu bowiem tylko i wyłącznie o oddziaływania medyczne, ale również (i niekiedy przede wszystkim) psychologiczne, socjologiczne i inne – ukierunkowane na poprawę (zmianę) zachowania i funkcjonowania psychospołecznego człowieka”
- Karę pozbawienia wolności w systemie terapeutycznym wykonuje się przede wszystkim w oddziale terapeutycznym o określonej specjalizacji. Są to oddziały dla skazanych uzależnionych od alkoholu, dla skazanych uzależnionych od środków odurzających lub psychotropowych oraz dla skazanych z niepsychotycznymi zaburzeniami osobowości lub upośledzeniem umysłowym. Systemem terapeutycznym objęci są także więźniowie niepełnosprawni fizycznie. Wykonując karę w systemie terapeutycznym, uwzględnia się w postępowaniu ze skazanymi w szczególności potrzebę zapobiegania pogłębianiu się patologicznych cech osobowości, przywracania równowagi psychicznej oraz kształtowania zdolności współżycia społecznego i przygotowania do samodzielnego życia. Wykonywanie kary dostosowuje się do potrzeb w zakresie leczenia, zatrudnienia, nauczania i wymagań higieniczno-sanitarnych. Jeżeli względy zdrowotne tego wymagają, organizuje się zatrudnienie w warunkach pracy chronionej.

SYSTEMY WYKONYWANIA KARY

- System terapeutyczny cechuje się przechodnością ze względu na to, że skazani odbywają tylko część kary w ramach tego systemu. Po zakończeniu terapii kontynuacja odbywania kary następuje w granicach systemu zwykłego lub programowego oddziaływania. Dopuszczalne są jednak wyjątki od tej zasady. Adresatami systemu terapeutycznego (trwającego co do zasady od trzech miesięcy do roku) są głównie skazani na kary średnioterminowe, długość pobytu w więzieniu umożliwia bowiem przejście całego cyklu terapii. Stosunkowo rzadko systemem tym są obejmowane osoby z długimi wyrokami, w przypadku których występuje problem motywacji do podjęcia terapii z uwagi na odległą perspektywę opuszczenia więzienia. Inaczej kwestia ta wygląda w sytuacji skazanych z niepsychotycznymi zaburzeniami psychicznymi lub upośledzonymi umysłowo, w tym skazanymi z zaburzeniami preferencji seksualnej. „Czas trwania terapii nie jest z góry określony, pozostaje wysoce zindywidualizowany i uzależniony od postępów pacjenta w procesie psychokorekcji” (M. Bartczak-Praczkowska, M. Pietrucha-Hassan, *Resocjalizacja poprzez terapię – postępowanie z osobami uzależnionymi od alkoholu oraz przejawiającymi zaburzenia preferencji seksualnych w polskim systemie penitencjarnym* [w:] *Problemy Penologii i Praw Człowieka na początku XXI stulecia. Księga poświęcona pamięci Profesora Zbigniewa Hołdy*, red. B. Stańdo-Kawecka, K. Krajewski, Warszawa 2011, s. 305).
- W systemie zwykłym karę odbywają skazani niezakwalifikowani do odbywania kary w jednym z dwóch pozostałych systemów. W systemie zwykłym skazany może korzystać z dostępnego w zakładzie karnym zatrudnienia, nauczania oraz zajęć kulturalno-oświatowych i sportowych. W systemie zwykłym wykonuje się również zastępczą karę pozbawienia wolności, chyba że szczególne względy przemawiają za skierowaniem skazanego do innego systemu. W systemie zwykłym karę odbywają skazani, którzy deklarują chęć odbycia kary bez osobistego zaangażowania w proces readaptacyjny. Jednak także wobec tych więźniów administracja jednostki penitencjarnej ma obowiązek wykonywania kary w sposób zmierzający do osiągnięcia celów kary pozbawienia wolności wskazanych w art. 67 k.k.w. (M. Bramska, M. Kiryluk, *Realizacja systemu programowego oddziaływania...*, s. 33–34).

BADANIA PSYCHOLOGICZNE I PSYCHIATRYCZNE

- Celem poddania skazanego badaniom psychologicznym i psychiatrycznym jest podjęcie właściwej decyzji klasyfikacyjnej i określenie warunków indywidualnego oddziaływania na skazanego. Polega ono na poznawaniu osobowości skazanego, jego psychospołecznych mechanizmów zachowania oraz określeniu wskazań i zaleceń dotyczących sposobów oddziaływania.
- Przeprowadzenie badań nie jest regułą, o czym przesądził ustawodawca, określając, że ma ono zostać przeprowadzone tylko „w miarę potrzeby”. W związku z tym w literaturze wskazuje się na potrzebę racjonalnego ustalania zakresu przeprowadzania badań skazanych.
- Drugim warunkiem jest zgoda skazanego na przeprowadzenie badań. Z. Hołda wskazuje, że musi ona zostać wyrażona w sposób wyraźny, w formie pisemnej, z poinformowaniem skazanego o naturze planowanych badań (Z. Hołda [w:] Z. Hołda, K. Postulski, *Komentarz...*, 2006, s. 349). Należy zwrócić uwagę, że obligatoryjnym badaniom psychologicznym podlega skazany młodociany, któremu pozostało co najmniej sześć miesięcy do nabycia prawa do ubiegania się o warunkowe zwolnienie lub sprawiający trudności wychowawcze (art. 84 § 3 k.k.w.).
- W razie gdy skazany nie wyraża zgody na przeprowadzenie badań, sędzia penitencjarny może wydać zarządzenie o ich wykonaniu. Podlega ono zaskarżeniu w trybie art. 7 k.k.w. Zdaniem S. Lelental w takiej jednak sytuacji trudno przyjąć, aby istniały podstawy merytoryczne w postaci niezgodności z prawem tej decyzji (S. Lelental, *Komentarz...*, 2010, s. 372).

BADANIA PSYCHOLOGICZNE I PSYCHIATRYCZNE

- Należy zwrócić uwagę, że w razie zarządzenia badań przez sędziego penitencjarnego bez zgody skazanego ten ostatni w przypadku dalszego uchylania się od spełnienia powyższego obowiązku naraża się na odpowiedzialność dyscyplinarną. Stosownie bowiem do art. 116 § 1 pkt 3 skazany ma obowiązek m.in. poddania się określonym badaniom, w przypadku, o którym mowa w art. 83 § 1 zdanie drugie k.k.w., dodatkowo – udzielania osobom prowadzącym badania informacji o stanie zdrowia, przebytych chorobach i urazach oraz warunkach, w jakich się wychowywał, oraz wykonywania zleconych przez psychiatrę lub psychologa czynności niezbędnych na potrzeby leczenia.
- Dyrektor zakładu karnego lub aresztu śledczego kieruje skazanego na badania w ośrodku na pisemny i uzasadniony wniosek psychologa, wychowawcy lub psychiatry wraz z załączoną pisemną zgodą skazanego.
- Termin rozpoczęcia badań wyznacza kierownik ośrodka niezwłocznie po otrzymaniu skierowania na badania oraz zawiadamia o tym dyrektora zakładu kierującego na badania lub sąd, który zarządził przeprowadzenie badań. Badania w ośrodku nie powinny trwać dłużej niż dwa tygodnie. W uzasadnionych przypadkach, na wniosek prowadzącego badania, kierownik ośrodka przedłuża badania na czas niezbędny do ich przeprowadzenia.
- Na podstawie przeprowadzonych badań psycholog wydaje orzeczenie psychologiczno-penitencjarne, a lekarz psychiatra – opinię psychiatryczną. Są one sporządzane w dwóch egzemplarzach, których kopie stanowią dokumentację ośrodka. Wyniki badań stanowią podstawę weryfikacji decyzji klasyfikacyjnej, o jakiej stanowi art. 82 § 1 k.k.w.

BADANIA PSYCHOLOGICZNE I PSYCHIATRYCZNE

- Opinię psychologiczną sporządza się o skazanym:
 1. przed sporządzeniem wniosku o zakwalifikowanie skazanego uzależnionego od alkoholu albo środków odurzających lub substancji psychotropowych do odbywania kary w systemie terapeutycznym;
 2. na karę dożywotniego pozbawienia wolności, a także na karę 25 lat pozbawienia wolności przed podjęciem decyzji przez komisję penitencjarną o skierowaniu do zakładu typu półotwartego;
 3. przed podjęciem decyzji o złożeniu do sądu opiekuńczego wniosku o zgodę na oddzielenie dziecka od matki odbywającej karę, przebywającej z dzieckiem w domu dla matki i dziecka lub o przedłużeniu albo skróceniu okresu przebywania dziecka z matką;
 4. przed podjęciem decyzji o złożeniu wniosku do sądu penitencjarnego o wydanie orzeczenia o obciążeniu skazanego kosztami związanymi z leczeniem spowodowanego u siebie uszkodzenia ciała lub rozstroju zdrowia;
 5. przed wymierzeniem skazanemu kary dyscyplinarnej umieszczenia w celi izolacyjnej oraz po dokonaniu przez psychologa kontroli, o której mowa w art. 148 § 3 k.k.w., w przypadku stwierdzenia przesłanek uniemożliwiających dalsze odbywanie tej kary;
 6. w przypadku podejrzenia skłonności samobójczych;
 7. w innym uznanym przez psychologa szczególnie uzasadnionym przypadku.

ZAKŁAD KARNY DLA MŁODOCIANYCH

- Należy zwrócić uwagę na to, że pojęcie „młodociany” nie zostało jednolicie unormowane w ustawodawstwie karnym z 1997 r. Zgodnie z art. 115 § 10 k.k., młodocianym jest sprawca, który w chwili popełnienia czynu zabronionego nie ukończył 21 lat i w czasie orzekania w pierwszej instancji – 24 lat. Z kolei Kodeks karny wykonawczy nie zawiera definicji młodocianego. Zdaniem Z. Hołdy, mając na uwadze dyspozycję komentowanego przepisu, należy przyjąć, że na gruncie tej ustawy „młodocianym” jest skazany, który nie ukończył 21. roku życia.
- Za wyodrębnieniem zakładów karnych dla młodocianych przemawiała osiągnięta w tym wieku dojrzałość psychiczna młodocianych, większa podatność i skuteczność oddziaływania wychowawczego na skazanych, konieczność odizolowania młodocianych od demoralizującego wpływu innych skazanych. Stosownie do art. 95 § 1 k.k.w. skazani młodociani obligatoryjnie odbywają karę w systemie programowego oddziaływania, z kolei skazanego odbywającego karę w tym systemie osadza się w zakładzie karnym typu półotwartego (art. 88 § 1 k.k.w.), w konsekwencji ten typ zakładu karnego będzie podstawowym, w którym odbywać będą karę skazani młodociani. Niemniej jednak nie wyklucza to możliwości odbywania przez skazanych młodocianych kary w pozostałych dwóch typach zakładu karnego, jak również – z uwagi na występowanie takiej potrzeby – w systemie terapeutycznym.
- Zasada, że młodociany odbywa karę w zakładzie karnym dla młodocianych, doznaje wyjątku w sytuacji młodocianego skazanego na karę aresztu wojskowego. W takim przypadku odbywa on karę w zakładzie karnym dla odbywających karę aresztu wojskowego (art. 69 pkt 4 k.k.w.).

ZAKŁAD KARNY DLA MŁODOCIANYCH

- W uzasadnionych wypadkach w zakładzie karnym dla młodocianych może odbywać karę skazany po ukończeniu 21. roku życia (art. 84 § 1 k.k.w.), chodzi zatem o sytuację nieco odmienną od tej, o której stanowi art. 84 § 2 k.k.w. W przypadku stanu faktycznego określonego w art. 84 § 1 k.k.w. w trakcie wykonywania kary skazany traci formalnie status skazanego młodocianego, lecz pomimo to kontynuuje odbywanie kary w zakładzie karnym dla młodocianych. Skazany, który po ukończeniu 21 lat odbywa dalej karę pozbawienia wolności w zakładzie karnym dla młodocianych, korzysta z uprawnień jak młodociany, podobnie jak skazany, który wyraził zgodę na odbywanie kary w zakładzie karnym dla młodocianych.
- „Dorosły skazany” po raz pierwszy, o którym mowa w § 2 art. 84 k.k.w., to osoba, która ma ukończone 21 lat, lecz mimo to ma odbywać karę pozbawienia wolności w zakładzie karnym dla młodocianych. W takim przypadku musi to być jednak uzasadnione potrzebami oddziaływania, a skazany musi się wyróżniać dobrą postawą. Do zakresu działania komisji penitencjarnej należy kwalifikowanie takich skazanych do zakładów karnych dla młodocianych (art. 76 § 1 pkt 6 k.k.w.). Taki dorosły skazany w zakresie swego statusu korzysta z uprawnień jak młodociany. Podobnie przepis § 13 ust. 1 Regulaminu organizacyjno-porządkowego wykonywania kary pozbawienia wolności stanowi, że jeżeli jest to uzasadnione potrzebami oddziaływania na młodocianych, skazany dorosły, uprzednio nieodbywający zasadniczej kary pozbawienia wolności albo kary aresztu wojskowego, wyróżniający się dobrą postawą, może być umieszczony w celi mieszkalnej, za jego zgodą, wspólnie ze skazanym młodocianym lub skazanymi młodocianymi. Należy zwrócić uwagę na wskazówki płynące z § 12 ust. 2 regulaminu Regulaminu organizacyjno-porządkowego wykonywania kary pozbawienia wolności, zgodnie z którym skazany dorosły, o którym mowa w art. 88 § 3 k.k.w., w art. 197-203 k.k. lub który popełnił zbrodnię, nie może być umieszczany wspólnie ze skazanym (skazanymi) młodocianym.

ZAKŁAD KARNY DLA MŁODOCIANYCH

- Zgoda skazanego dorosłego na odbywanie kary w zakładzie karnym dla młodocianych musi zostać wyrażona w sposób wyraźny. Kodeks nie określa jej formy, powinna jednak być wyrażona na piśmie, jest to bowiem zobowiązanie się skazanego do realizacji zadań przewidzianych w programie oddziaływań. Nie ma jednak charakteru ostatecznego, skazany może ją cofnąć, a uznanie tego faktu stanowi wyraz uszanowania podmiotowości skazanego (G.B. Szczygieł, *Společna readaptacja skazanych w polskim systemie penitencjarnym*, Białystok 2002, s. 111 i 115). Zgoda wymagana jest tak z uwagi na przepisy odnoszące się do klasyfikacji skazanych, jak również ze względu na uregulowania wynikające z dokumentów międzynarodowych, statuujących zasadę rozdziału młodocianych od dorosłych (B. Myrna, *Młodociani w świetle przepisów kodeksu karnego wykonawczego [w:] Postępowanie z wybranymi grupami skazanych w polskim systemie penitencjarnym. Aspekty prawne*, red. A. Kwieciński, Warszawa 2013, s. 230–231);
- Zgodnie z art. 91a k.k.w. w zakładach karnych dla młodocianych typu zamkniętego i półotwartego skazani mają ponadto prawo do dodatkowego widzenia w miesiącu.

ZAKŁAD KARNY DLA ODBYWAJĄCYCH KARĘ PO RAZ PIERWSZY

- W zakładzie karnym wskazanym w komentowanym przepisie karę odbywają osoby, które dotychczas nie odbywały kary pozbawienia wolności, a ich osadzenie w takiej jednostce ma charakter pierwotny.
- W zakładzie karnym dla odbywających karę po raz pierwszy są osadzani również skazani odbywający zastępczą karę pozbawienia wolności orzeczoną w tej samej sprawie. Chodzi o sytuację, gdy skazany po odbyciu kary zasadniczej został zwolniony z zakładu karnego, lecz następnie zarządzono w stosunku do niego wykonanie kary zastępczej. W ocenie S. Lelenta podstawą przyjętego rozwiązania jest fakt, że wprawdzie osoby takie odbywały karę pozbawienia wolności w zakładzie karnym, jednakże skazane były tylko raz, trudno zatem odnosić do nich kryteria recydywistów penitencjarnych (S. Lelental, *Komentarz...*, 2010, s. 376).
- W zakładzie karnym dla odbywających karę po raz pierwszy osadzane są również osoby, w stosunku do których zastosowano środek przymusu skutkujący pozbawieniem wolności oraz ukarane karą porządkową (art. 85 *in fine*).

ZAKŁAD KARNY DLA RECYDYWISTÓW PENITENCJARNYCH

- Podjęcie decyzji o skierowaniu skazanego do odpowiedniego rodzaju zakładu karnego (dla recydywistów lub dla odbywających karę po raz pierwszy) należy do kompetencji komisji penitencjarnej (art. 76 § 1 pkt 1 k.k.w.), chyba że sąd, orzekając karę pozbawienia wolności, w wyroku określił rodzaj zakładu karnego, w którym skazany ma odbywać karę (P. Hofmański, L.K. Paprzycki [w:] *Kodeks karny. Komentarz*, red. M. Filar, Warszawa 2010, s. 313–314). Zmianę określonego w wyroku rodzaju zakładu karnego może orzec sąd penitencjarny.
- Ustawodawca nie przewidział ani ram czasowych, ani ograniczeń liczbowych dla decyzji o skierowaniu do jednego z rodzajów zakładu karnego. Należy zatem przyjąć, że mogą one zapadać w każdym czasie i kilkakrotnie.
- Pomimo występowania warunków w zakładzie karnym dla recydywistów nie może zostać osadzony skazany młodociany. Ustawodawca bowiem jednoznacznie wskazał, że karę w takiej jednostce odbywają „dorośli skazani”.
- Podobna sytuacja zachodzi w przypadku skazanego recydywisty penitencjarnego; nie będzie on mógł odbywać kary w zakładzie karnym dla młodocianych na zasadzie wskazanej w art. 84 § 2 k.k.w. W przepisie tym bowiem jest mowa o „dorosłym skazanym po raz pierwszy”.

ZASADY ODBYWANIA KARY POZBAWIENIA WOLNOŚCI PRZEZ KOBIETY

- Przepisy Kodeksu karnego wykonawczego formalnie nie wyodrębniają rodzaju zakładu karnego dla kobiet, jednakże w piśmiennictwie przyjmuje się, że zakłady przeznaczone dla kobiet są swego rodzaju odrębnym zakładem karnym (T. Szymanowski [w:] T. Szymanowski, Z. Świda, *Komentarz...*, 1998, s. 192). Co do zasady, prawa kobiet i mężczyzn pozbawionych wolności są równe, z wyjątkami tych, które wynikają z odrębności płci. Obszarem, który został szczegółowo unormowany przez ustawodawcę z myślą o płci żeńskiej, jest wykonywanie kary pozbawienia wolności wobec kobiet, matek, dzieci do lat trzech (I. Dybalska, *Wybrane regulacje prawne dotyczące problematyki kobiet w polskich zakładach karnych i aresztach śledczych* [w:] *Kobieta w więzieniu – polski system penitencjarny wobec kobiet w latach 1998–2008*, Warszawa 2009, s. 39).
- Zasadą jest, że kobiety odbywają karę w zakładzie karnym typu półotwartego. Stopień demoralizacji lub względy bezpieczeństwa mogą jednak przemawiać za osadzeniem skazanej kobiety w zakładzie karnym innego typu. Chodzi o zakład karny typu zamkniętego. Wskazane w komentowanym przepisie względy bezpieczeństwa dotyczą niewątpliwie bezpieczeństwa zarówno zakładu karnego, jak i współosadzonych. Porównaj też art. 88 § 6 pkt 1 k.k.w. Zgodnie z dyspozycją art. 87 § 4 *in fine* k.k.w. w stosunku do matek pozbawionych wolności, sprawujących stałą i bezpośrednią opiekę nad dzieckiem, nie stosuje się wskazanej w art. 69 k.k.w. zasady odrębnego osadzania w zakładach karnych i aresztach śledczych. W rezultacie w domach matki i dziecka mogą przebywać skazane kobiety młodociane, pierwszy raz karane oraz recydywistki penitencjarne.

ZASADY ODBYWANIA KARY POZBAWIENIA WOLNOŚCI PRZEZ KOBIETY

- Kobiety pozbawione wolności są grupą szczególną, wymagającą odrębnego traktowania. Kobiety są bardziej delikatne, wrażliwe, bardziej odczuwają potrzebę miłości, gorzej niż mężczyźni znoszą izolację więzienną, w sposób ciągły odczuwając stres spowodowany uwięzieniem. W postępowaniu z kobietami pozbawionymi wolności należy zatem uwzględniać w szczególności psychiczną i fizyczną odrębność w porównaniu z mężczyznami, większą wrażliwość na różnego rodzaju ograniczenia i niedogodności związane z izolacją, a także mniejsze zagrożenie dla porządku i bezpieczeństwa w zakładach karnych (E. Adamska, M. Wawrzyk, D. Owsianka, *Skazana matka w izolacji [w:] Kobieta w więzieniu – polski system penitencjarny wobec kobiet w latach 1998–2008*, Warszawa 2009, s. 243). Z jednej strony kobiety powinny korzystać z zajęć na tych samych zasadach co mężczyźni, a brak równego dostępu do programów zajęciowych może być kwalifikowany jako poniżające traktowanie, z drugiej strony natomiast administracja penitencjarna powinna zadbać w szczególności o specyficzne potrzeby higieniczne kobiet; istotny jest stały dostęp do zaplecza sanitarnego czy artykułów higieny osobistej (niezbędnych na cykle fizjologiczne). Niezapewnienie dostępu do takich podstawowych środków może samo w sobie oznaczać poniżające traktowanie. Ponadto poszanowanie zasady równoważności opieki medycznej wymaga, aby kobietą zajmowali się lekarze i pielęgniarki, którzy przeszli odpowiednie przeszkolenie w zakresie kwestii związanych ze zdrowiem kobiet, włącznie z ginekologią. Skazanym kobietom powinno się zapewnić również badania w ramach profilaktyki zdrowotnej, takie jak np. badanie piersi pod kątem nowotworowym, w stopniu odpowiadającym poziomowi profilaktyki poza zakładem karnym.

ZASADY ODBYWANIA KARY POZBAWIENIA WOLNOŚCI PRZEZ KOBIETY

- Przepis § 34 Rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 23 czerwca 2015 r. w sprawie czynności administracyjnych związanych z wykonywaniem tymczasowego aresztowania oraz kar i środków przymusu skutkujących pozbawieniem wolności oraz dokumentowania tych czynności (r.w.c.a.) określa, że do aresztu śledczego nie może być przyjęta osoba będąca rodzicem lub opiekunem wraz z dzieckiem, z zastrzeżeniem, że przyjmowanie kobiet zgłaszających się lub doprowadzonych, wraz z dzieckiem, do jednostki penitencjarnej, przy której zorganizowano dom dla matki i dziecka, normują przepisy rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z 17.09.2003 r. w sprawie trybu przyjmowania dzieci matek pozbawionych wolności do domów dla matki i dziecka przy wskazanych zakładach karnych oraz szczegółowych zasad organizowania i działania tych placówek (Dz. U. poz. 1709).
- Zgodnie z § 35 ust. 1 r.w.c.a. w wypadku przyjęcia do jednostki penitencjarnej kobiety od 28 tygodnia ciąży, osobie tej natychmiast zapewnia się odpowiednią opiekę lekarską. O przyjęciu takiej osoby, natychmiast powiadamia się sędziego penitencjarnego oraz sąd który skierował orzeczenie do wykonania, a w wypadku tymczasowo aresztowanej, organ dysponujący.
- Kobieta ciężarna lub karmiąca ma prawo oczekiwać specjalistycznej opieki. Ponadto ma prawo do korzystania z dłuższego spaceru (art. 112 § 1 *in fine* k.k.w.) oraz do dokonywania dodatkowych zakupów artykułów żywnościowych (art. 113a § 1 *in fine* k.k.w.). W Dziesiątym Sprawozdaniu Ogólnym (CPT/Inf (2000)13) Komitet Zapobiegania Torturom zalecał, by władze administracji penitencjarnej dokładały wszelkich starań, aby spełnić specyficzne potrzeby dietetyczne kobiet w ciąży, którym powinno się zapewnić dietę wysokoproteinową, bogatą w świeże owoce i warzywa.

ZASADY ODBYWANIA KARY POZBAWIENIA WOLNOŚCI PRZEZ KOBIETY

- Wobec skazanych kobiet ciężarnych i karmiących dyrektor może dokonywać, na wniosek lekarza lub po zasięgnięciu jego opinii, niezbędnych odstępstw od przewidzianego w regulaminie sposobu wykonywania kary pozbawienia wolności w zakresie wynikającym z potrzeby uwzględnienia stanu fizycznego lub psychicznego tych kobiet.
- Zgodnie z § 10 rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z 14.06.2012 r. w sprawie udzielania świadczeń zdrowotnych przez podmioty lecznicze dla osób pozbawionych wolności (Dz.U. z 2017 r. poz. 2131) lekarz więziennej służby zdrowia określa zakres i częstotliwość świadczeń zdrowotnych udzielanych kobiecie ciężarnej pozbawionej wolności, a także wydaje zalecenia dotyczące żywienia dietetycznego, czasu i warunków odbywania przez kobietę ciężarną spaceru oraz kąpeli.
- Lekarz podmiotu leczniczego kieruje kobietę ciężarną do zakładu karnego ze szpitalnym oddziałem ginekologiczno-położniczym na dwa miesiące przed przewidywanym terminem porodu lub wcześniej, jeżeli wymaga tego jej stan zdrowia. Kobieta w okresie połogu przebywa wraz z dzieckiem w oddziale wskazanego zakładu karnego, do czasu, gdy stan jej zdrowia oraz stan zdrowia noworodka pozwolą na ich wypisanie z tego oddziału. Obecnie działa oddział ginekologiczno-położniczy, usytuowany w zakładzie karnym w Grudziądzu.
- Wobec kobiety o widocznej ciąży, gdy chodzi o środki przymusu bezpośredniego, można użyć wyłącznie siły fizycznej w postaci technik obezwładnienia (art. 9 ust. 1 ustawy o środkach przymusu bezpośredniego i broni palnej).

ZASADY ODBYWANIA KARY POZBAWIENIA WOLNOŚCI PRZEZ KOBIETY

- Na podstawie delegacji ustawowej zawartej w § 5 art. 87 Minister Sprawiedliwości wydał rozporządzenie z 17.09.2003 r. w sprawie trybu przyjmowania dzieci matek pozbawionych wolności do domów dla matki i dziecka przy wskazanych zakładach karnych oraz szczegółowych zasad organizowania i działania tych placówek (Dz.U. poz. 1709). Obecnie działają dwa domy dla matki i dziecka przy zakładach karnych w Grudziądzu i Krzywańcu. Usytuowane są w odrębnych budynkach i pozostają oddzielone od pozostałych obiektów przeznaczonych do zakwaterowania skazanych, różnią się zarówno architekturą, jak i wystrojem wewnątrz. Nadrzędnym celem ich funkcjonowania jest zapewnienie dzieciom możliwie prawidłowych warunków rozwoju psychofizycznego przez stały i bliski kontakt z matką. Domy są placówkami o charakterze paramedycznym, stałą opiekę nad dziećmi sprawują pielęgniarki, dietetyk oraz lekarz pediatra. Ze względu na zróżnicowany potencjał intelektualny osadzonych matek w domach prowadzone są programy działania ustawione na wskazanie kierunku przyszłego życia, kształtowanie i utrwalenie właściwych postaw rodzicielskich. Matki, oprócz możliwości uzyskania wiedzy o wychowaniu dziecka i opieki, aktywizowane są także w kierunku regulowania swojej sytuacji życiowej. W domach realizowane są także programy przedszkolne obejmujące dzieci w dwóch grupach wiekowych, mające na celu przygotowanie ich do życia w otaczającym je świecie (E. Adamska, M. Wawrzyk, D. Owsianka, *Skazana matka w izolacji...*, s. 250–252).
- Matka pozbawiona wolności sprawuje stałą i bezpośrednią opiekę nad dzieckiem w domu dla matki i dziecka przy zakładzie karnym, zwanym dalej „domem”. Przyjęcie wraz z matką dziecka do domu następuje na podstawie pisemnego wniosku złożonego przez matkę do dyrektora zakładu karnego, przy którym dom został zorganizowany. Do wniosku matka dołącza odpis skrócony aktu urodzenia dziecka. O złożeniu pisemnego wniosku przez matkę dyrektor zakładu karnego zawiadamia właściwy sąd opiekuńczy.

ZASADY ODBYWANIA KARY POZBAWIENIA WOLNOŚCI PRZEZ KOBIETY

- Umieszczenie dziecka w „domu” wymaga zgody ojca, jeżeli przysługuje mu władza rodzicielska. W przypadku braku takiej zgody lub niemożności jej uzyskania decyduje rozstrzygnięcie sądu opiekuńczego (art. 97 § 2 k.r.o.). Matka wraz z dzieckiem zostają przyjęci do domu z chwilą uzyskania zgody sądu opiekuńczego. W szczególnie uzasadnionych przypadkach matka wraz z dzieckiem mogą zostać przyjęci do domu z chwilą złożenia pisemnego wniosku i pozostać w nim do czasu uzyskania zgody sądu opiekuńczego (§ 3 ust. 6 rozporządzenia z 17.09.2003 r.).
- Jeżeli zachodzi konieczność opuszczenia przez dziecko domu przed zwolnieniem matki z zakładu karnego, zakład karny umożliwia matce podjęcie starań o oddanie dziecka pod opiekę rodzinie bądź o umieszczenie go w placówce opiekuńczo-wychowawczej, położonej w pobliżu zakładu karnego, w którym przebywa matka (§ 8 rozporządzenia z 17.09.2003 r.).
- Matka przebywająca w domu, która korzysta z zezwoleń na czasowy pobyt poza zakładem karnym, opuszcza zakład wraz z dzieckiem. Jedynie w uzasadnionych przypadkach na jej wniosek dyrektor zakładu karnego może wyrazić zgodę na pozostawienie dziecka w domu na czas korzystania z zezwolenia (§ 6 rozporządzenia z 17.09.2003 r.).

ZASADY ODBYWANIA KARY POZBAWIENIA WOLNOŚCI PRZEZ KOBIETY

- Należy zwrócić uwagę na wskazówki zawarte w Dziesiątym Sprawozdaniu Ogólnym (CPT/Inf (2000)13) Komitetu Zapobiegania Torturom, gdzie zaakcentowano, że wszelka opieka przed- i poporodowa w zakładzie karnym powinna być równoważna z opieką zapewnianą na zewnątrz zakładu karnego. Jeśli noworodki i niemowlęta przebywają w zakładzie karnym, ich pobyt powinien być nadzorowany przez specjalistów zajmujących się pracą socjalną i rozwojem dziecka. Celem jest stworzenie otoczenia skupionego na dziecku, bez widocznych oznak uwięzienia. Należy zadbać także o to, aby u dziecka przebywającego w zakładzie karnym rozwijały się normalne zdolności ruchowe i poznawcze. W szczególności dzieci powinny mieć odpowiednie miejsca do zabaw i ćwiczeń na terenie zakładu karnego oraz, jeżeli jest to uzasadnione warunkami i okolicznościami, możliwość opuszczania zakładu i doświadczania zwykłego życia poza jego murami. Jeżeli nie jest to możliwe, należy rozważyć zapewnienie dostępu do żłobka lub podobnej instytucji.
- Zgodnie z ERW władze więzienne przy podejmowaniu decyzji wpływających na jakikolwiek aspekt pozbawienia wolności muszą przywiązywać szczególną uwagę do wymagań kobiet związanych z ich potrzebami fizycznymi, zawodowymi, społecznymi i psychologicznymi. Szczególne wysiłki powinny być czynione w celu zapewnienia kobietom dostępu do specjalnych programów dla więźniów, którzy doświadczyli fizycznego, psychicznego lub seksualnego wykorzystywania (reguła 34.1–2). Ponadto, stosownie do reguły 34.3, więźniarki muszą mieć zapewnione prawo do porodu poza więzieniem, a w przypadku narodzin dziecka w więzieniu, władze muszą zapewnić wszelkie konieczne wsparcie i udogodnienia.

ZASADY ODBYWANIA KARY POZBAWIENIA WOLNOŚCI PRZEZ KOBIETY

- Problematyce kobiet więźniarek zostały również poświęcone trzy akty Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy, tj. Rekomendacja 1340 (1997) o społecznych skutkach pozbawienia wolności i jego skutkach dla rodziny, Rekomendacja 1469 (2000) – Matki i dzieci w więzieniu, Rezolucja 1663 (2009) – Kobiety w więzieniu. Do tego zagadnienia odniesiono się także w Rekomendacji 914 (1981) w sprawie społecznej sytuacji więźniów. W aktach tych zaakcentowano m.in. konieczność zagwarantowania przestrzegania obowiązku informowania uwięzionych kobiet o miejscu przebywania ich dzieci, zagwarantowania dostosowania reżimu więziennego na potrzeby kobiet ciężarnych, w okresie porodu, karmiących i opiekujących się swoimi dziećmi, zadbania o to, aby kobiety odbywały karę w takich jednostkach, które znajdują się w rozsądnej odległości od miejsca zamieszkania ich rodzin, celem zredukowania negatywnych skutków, jakie wywiera pozbawienie wolności na życie rodzinne więźniarek. Podkreślono też konieczność zaspokojenia potrzeb w zakresie higieny i zdrowia, edukacji, organizowania widzeń z dziećmi, poszanowania godności oraz społecznej integracji.
- W zakresie prawnych uregulowań dotyczących statusu skazanych kobiet należy zwrócić uwagę także na przepisy: art. 112 § 1 k.k.w., który określa prawo do korzystania z dłuższego spaceru w przypadku kobiety ciężarnej lub karmiącej oraz kobiety odbywającej karę w przywięziennych domach dla matki i dziecka; art. 113a k.k.w. ustanawiający prawo dla wyżej wskazanych kobiet do dodatkowych zakupów artykułów żywnościowych; art. 143 § 2 k.k.w. zakazujący stosowania wobec kobiet ciężarnych, karmiących lub sprawujących opiekę nad własnymi dziećmi w domach matki i dziecka kar dyscyplinarnych w postaci: pozbawienia możliwości otrzymania paczek żywnościowych na okres do trzech miesięcy; pozbawienia lub ograniczenia możliwości dokonywania zakupów artykułów żywnościowych; umieszczenia w celi izolacyjnej.

K O N I E C